

Αρμενιστής

Τόμ. 2, Αρ. 2 (2024)

Αρμενιστής

Το ανοιχτό πρόβλημα του νερού: Βασικές ορίζουσες της ποίησης του Τίτου Πατρίκιου

Ευριπίδης Γαραντούδης

doi: [10.12681/armen.37630](https://doi.org/10.12681/armen.37630)

Copyright © 2024, Ευριπίδης Γαραντούδης

Άδεια χρήσης [#plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4/#](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-nd4/#).

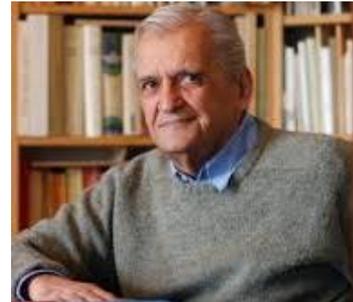
Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαραντούδης Ε. (2024). Το ανοιχτό πρόβλημα του νερού: Βασικές ορίζουσες της ποίησης του Τίτου Πατρίκιου. *Αρμενιστής*, 2(2). <https://doi.org/10.12681/armen.37630>

Ευριπίδης Γαραντούδης

ΤΟ ΑΝΟΙΧΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΝΕΡΟΥ: ΒΑΣΙΚΕΣ ΟΡΙΖΟΥΣΕΣ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΤΙΤΟΥ ΠΑΤΡΙΚΙΟΥ

Αν ορίσουμε την αφηγηρία της ποιητικής διαδρομής του Τίτου Πατρίκιου στο 1954, τότε που εμφανίστηκε το πρώτο βιβλίο του *Χωματόδρομος*, και φτάσουμε μέχρι το 2020, όταν εκδόθηκε η πιο πρόσφατη συλλογή του, *Ο δρόμος και πάλι*, αθροίζονται 66 χρόνια δημιουργικής πορείας με πολλούς ενδιαμέσους σταθμούς. Αν πάλι μεταθέσουμε την αρχή αυτής της πορείας πιο πίσω στον χρόνο, στο 1943, όταν χρονολογούνται τα πρώτα ποιήματά του, τότε ο δρόμος που διανύθηκε φτάνει στα 77 χρόνια. Κι αν σκεφτούμε ότι παραμένει ποιητικά δραστήριος μέχρι τις μέρες μας, τότε ως ποιητής έχει φτάσει στα 80. Αυτή η αναδρομή, και μάλιστα με την ψυχρή λογική των αριθμητικών δεδομένων, στο μακρινό και γι' αυτό λιγότερο ή περισσότερο σκιασμένο παρελθόν έχει νόημα για να μας βγάλει στο ξέφωτο του παρόντος. Με άλλα λόγια, η πρόθεσή μου είναι να επισημάνω και να σχολιάσω τις κατά τη γνώμη μου βασικές ορίζουσες της ποίησης του Πατρίκιου, οι οποίες συνεχίζουν την ποίησή του, θεωρημένη από τη σημερινή σκοπιά και μάλιστα την συνεχούν ανεξάρτητα από την εξέλιξη που η ποίησή του είχε σε σχέση με την ιστορική εμπειρία, τα ατομικά βιώματα και τον αξεδιάλυτο δεσμό αυτών των δύο.

Συγκεντρωμένη στην πρόσφατη δίτομη έκδοσή της (2017 και 2018), η ποίηση του Πατρίκιου μαρτυρεί ότι αφού ο ποιητής διένυσε, διαρκώς ενεργητικά παρών, τη μεταπολεμική εποχή, στη συνέχεια παρέμεινε εξίσου εντατικά ενεργός στα χρόνια της μεταπολίτευσης, αφενός δημοσιεύοντας πολλά ανέκδοτα μεταπολεμικά ποιήματά του και αφετέρου γράφοντας και δημοσιεύοντας αρκετά νεότερα ποιητικά βιβλία του. Πρέπει, μάλιστα, να συνυπολογίσουμε, δίπλα στο αμιγώς ποιητικό έργο του, και τη, διόλου αμελητέα, συμπληρωματική συγγραφική όψη του, βγαλμένη κατά βάθος από την ίδια δημιουργική μήτρα, την όψη των αφηγηματικών (ημερολογιακών, αυτοβιογραφικών και δοκιμιακών) κειμένων του, μεγάλο μέρος της οποίας συγκεντρώθηκε σε πέντε βιβλία που εκδόθηκαν μεταπολιτευτικά, από το 1990 μέχρι το 2015. Έτσι, η συνολική ποιητική παραγωγή του είναι σχεδόν ισόποση, μοιρα-

σμένη ανάμεσα στη μεταπολεμική εποχή και στα χρόνια της μεταπολίτευσης. Αν στο μοίρασμα συναριθμήσουμε και τα αφηγηματικά γραπτά του, τότε η πλάστιγγα της ποσότητας γέρνει προς τη μεταπολιτευτική περίοδο.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εκείνοι οι ποιητές που προσέδωσαν στην πρώτη μεταπολεμική ποιητική γενιά, όπου ιστορικογραμματολογικά τόσο οι κριτικοί λογοτεχνίας όσο και οι φιλόλογοι εντάσσουμε τον Πατρίκιο, το ειδοποιό χαρακτηριστικό της μεταπολεμικότητας είναι οι λεγόμενοι πολιτικοί ή κοινωνικοί ποιητές της. Όπως είναι γνωστό, για τους πολιτικούς ποιητές αυτής της γενιάς, και με σημείο αναφοράς το έργο τριών ανάμεσά τους, του Αλεξάνδρου, του Αναγνωστάκη και του Πατρίκιου, ο Δ.Ν. Μαρωνίτης το 1976 πρότεινε τον κρίσιμο όρο «ποιητική και πολιτική ηθική» στο ομώνυμο εμβληματικό βιβλίο του. Ο όρος αυτός σημαίνει ότι ο τρόπος έκφρασης αυτών των ποιητών είναι ομοούσιος και αδιαίρετος από την πολιτική ηθική τους, επειδή αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους όχι ως άτομο αλλά ως ενεργό πολίτη που διεκδικεί τη δημόσια παρουσία του σε μια ταραγμένη εποχή. Αλλά αυτά, όπως και ο προσδιορισμός της κοινωνικής ταυτότητας του «επιζώντα» από την Δώρα Μέντη, η διατήρηση του αυθεντικού χαρακτήρα της ιδεολογικής πίστης, η σταθερή έκφραση του «κοινωνικού πόνου» (κατά τον Πάνο Θασίτη), η αντίσταση στην ήττα, αντίσταση που δεν αφορούσε τη στρατιωτικοπολιτική έκβαση της εμφύλιας σύγκρουσης αλλά την αίσθηση της έκπτωσης και του διασурμού κάθε ανθρώπινης αξίας, είναι, ως γνωρίσματα των πολιτικών ποιητών και του Πατρίκιου, πράγματα πολύ γνωστά, ώστε περιττεύει να τα επαναλάβω. Σημασία έχει, κυρίως, ότι τα βασικά χαρακτηριστικά της πολεμικής δεκαετίας και της μεταπολεμικής εποχής, αποτυπωμένα στην προσωπική περιπέτεια του Πατρίκιου και θεωρημένα από την ιδεολογική σκοπιά του, μεταπλάστηκαν σταδιακά στην ποίησή του: το αρχικό ιδεολογικό όραμα ενός κοινωνικά δικαιότερου κόσμου έδωσε τη θέση του στη σκληρή διάψευση του οράματος· τις απηνείς πολιτικές διώξεις, εκφρασμένες στην «ποίηση της δοκιμασίας», ακολούθησαν οι κατοπινές δυσκολίες επανένταξης στην κοινωνική ζωή· η βαθμιαία αμφισβήτηση των καταπιεστικών μηχανισμών του αριστερού κομματικού χώρου εξελίχθηκε στην προσπάθεια για τη διατήρηση μιας αριστερής ιδεολογικής ταυτότητας προσαρμοσμένης στις νέες συνθήκες. Έτσι λοιπόν, όσο κι αν στο μεταπολεμικό έργο του Πατρίκιου είναι διακριτή μια πρώτη, πολιτικά «στρατευμένη» φάση, η ποίησή του αυτής της εποχής μπορεί να διακριθεί σε δύο περιόδους, την πολιτική και τη μεταπολιτική, που ωστόσο βρίσκονται σε παλινδρομική και διαλεκτική σχέση μεταξύ τους, όπως πολύ εύστοχα έδειξε ο κριτικός Δημήτρης Ραυτόπουλος το 2016. Εντέλει, η πολιτική ηθική του Πατρίκιου συγκροτήθηκε στη βάση του διανοούμενου που εντάχθηκε και παρέμεινε στον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς, χωρίς όμως να συντάσσε-

ται άκριτα και άβουλα με την κομματική ηγεσία. Παράλληλα ως ανήσυχος δημιουργός αφομοίωσε επιλεκτικά τα διδάγματα της μοντέρνας ποιητικής παράδοσης και τα μετέφερε γόνιμα στο έδαφος του κοινωνικού ρεαλισμού, συνδυάζοντάς τα με την ειρωνεία του Καβάφη και την αυτοσαρκαστική διάθεση του Καρυωτάκη. Παράλληλα με όλα αυτά, λειτούργησε η υφολογική πολυτροπία του· η άφεσή του, με άλλα λόγια, σε εκφραστικές και θεματικές μετατοπίσεις που, χωρίς να αναιρούν την ύπαρξη ενός κέντρου, δείχνουν την εξακτίνωση αυτού του κέντρου προς διάφορες κατευθύνσεις, π.χ. άλλοτε τη λυρική και άλλοτε τη δραματική ποίηση, άλλοτε την ερωτική-υπαρξιακή θεματική κι άλλοτε τον κοινωνικό προβληματισμό.

Διαβάζοντας συνολικά την ποίηση του Πατρίκιου σήμερα αντιλαμβανόμαστε, επίσης, ότι ο προσδιορισμός του από τη λογοτεχνική και τη φιλολογική κριτική ως «πολιτικού ποιητή» λειτουργεί περιοριστικά. Ούτως ή άλλως ο ίδιος με τη μεταπολιτευτική ποίησή του αναίρεσε συστηματικά και ενίοτε σκωπτικά έναν τέτοιο περιοριστικό προσδιορισμό. Διαβάζω το σύντομο ποίημά σου «Επικαιρική ποίηση», από τη συλλογή *Αντικριστοί καθρέφτες* (1991):

*Δεν ξέχασα ποτέ τη σπουδαιότητα
της επικαιρικής ποίησης
ούτε της εύληπτης γραφής.
Να λοιπόν ένας στίχος
σημερινός, ευκολονόητος και πανελλήνιος:
«Τί λέτε ρε μαλάκες!»*

Ο όρος «πολιτικός ποιητής» λειτουργεί περιοριστικά για τον Πατρίκιο, επειδή στην ποίησή του η όσμωση του πολιτικοκοινωνικού και του υπαρξιακού στοιχείου, η σύνδεση της συλλογικότητας με την ατομικότητα, η συνύπαρξη της ψυχουσυναισθηματικής έντασης και της ιδεολογικής εξωστρέφειας διαπερνούν ολόκληρο το έργο του, ήδη από τη νεότητά του. Σήμερα είμαστε σε θέση να αναγνωρίσουμε καλύτερα από ό,τι στα μεταπολεμικά χρόνια, επειδή η ανάγνωσή μας δεν περιορίζεται από τον φακό της ιδεολογικής ορθότητας, ότι και ο Πατρίκιος, όπως και άλλοι αριστεροί συνοδοιπόροι ποιητές, εξέφρασαν τον ιδεολογικό και κοινωνικό προβληματισμό τους σταθερά μέσα από τον υπαρξιακό αντίκτυπό του.

Αλλά ο Πατρίκιος είναι ισόποσα, όπως επεσήμανα παραπάνω, και συν τω χρόνω έγινε ισότιμα και ποιητής της μεταπολίτευσης. Με τη γραμμένη σε αυτή τη μακρά πλέον εποχή ποίησή του ο Πατρίκιος αντικρίζει, στην ώρα της ηλικιακής και ποιητικής ωρίμανσής του, τον πρωτεύικό χαρακτήρα της ποιητικής δημιουργίας· με άλλα λόγια, την ανάγκη, αναζητώντας την ποιητική αλήθεια του, να αναθεωρήσει τα παλιά πρόσωπα και προσωπεία της ποίησής

του, να αναζητήσει τη νέα ταυτότητά της, αυτήν που υπαγόρευσαν οι νέες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες. Κι αυτό κατορθώνεται με προαγωγή θεμάτων και μορφών που είχαν ήδη κατατεθεί στο παλαιότερο έργο του, αλλά που γνωρίζουν, στη νέα φάση, μιαν εντελή μετατροπή και μια καινούργια μορφοποίησή τους. Ο τόνος αλλάζει. Ο εξημμένος ή και οργισμένος, πικρόχολος και ενίοτε μεταφορικός λόγος των μεταπολεμικών ποιημάτων παραχωρεί τη θέση του σε έναν γυμνό από ψιμύθια και εμπράγματο, ήπιο, οικείο και νηφάλιο λόγο, που προσδέχεται το ύφος μιας κουβεντιαστής και συχνά απευθυνόμενης εις εαυτόν συνομιλίας. Ο διδακτισμός και η αντίδικη διάθεση των μεταπολεμικών ποιημάτων μετατρέπονται σε έναν λόγο που γίνεται αυτοεξομολογητικός και αυτοσχολιαστικός, όχι όμως σκοτεινός ή κρυπτικός. Το γνωστό από παλιά στοιχείο της ειρωνείας και του σαρκασμού, χωρίς να χάνει τους δημόσιους στόχους του, μεταλλάσσεται σ' έναν χαμηλότονο, υπονομευτικό αυτοσαρκασμό. Ο Πατρίκιος, ασκώντας πλέον μια ειρωνική διάθεση πιο διακριτική και διαβρωτική, γίνεται και ο ίδιος εκούσιο θύμα της ειρωνείας που ασκεί. Το διανοητικό στοιχείο παραμένει έντονο, όπως και στην παλαιότερη ποίησή του, αλλά τώρα ενισχύονται περισσότερο τα ίχνη των εντοπισμένων σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο προσωπικών βιωμάτων, από ταξίδια, έρωτες, αναγνώσματα, ως η κύρια θεματική ύλη των ποιημάτων του. Η ποιητική πράξη του Πατρίκιου, που παλαιότερα οριζόταν σε άμεση σύνδεση με την κοινωνική ένταξη και την πολιτική δράση, παραχωρεί τη θέση της σε έναν ποιητικό απολογισμό που αποτιμά το τίμημα, θετικό και αρνητικό, του ενεργού πολιτικού παρελθόντος, και τελικά διατρανώνει την πίστη στη στάση ενός πάντα ενεργού, αλλά και αποξενωμένου από την πολιτική δράση, ερωτηματικά αμήχανου και εναγώνια υποψιασμένου διανοούμενου. Κάποιες στιγμές ο Πατρίκιος διαπιστώνει την έκπτωση των ιδεολογικών οραμάτων – κάποτε και την επιμελώς καλυμμένη φενάκη τους, και κάποιες άλλες εκτιμά θετικά την παρελθούσα πολιτική σύμπραξή του, αλλά απολυτρώνεται από το φάσμα του χαμένου οράματος, υιοθετεί τη διαλλακτικότητα ως μια νέα στάση ζωής, αντιλαμβάνεται την ιδεολογικά κατευθυνόμενη και πλασματική διάκριση καλού-κακού ή και νιώθει τον πειρασμό να δικαιώσει την αντιηρωική στάση. Η όποια μάχη δίνεται πλέον στο πεδίο της ποίησης, και αν η μάχη αυτή κερδίζεται είναι επειδή διατηρούνται το ήθος της ειλικρίνειας και η τόλμη να καταξιώνεται ποιητικά ακόμα και η ηττοπάθεια.

Την ίδια εποχή, στα χρόνια της μεταπολίτευσης, σε βασική ορίζουσα της ποίησης του Πατρίκιου αναδείχθηκε ο κοσμοπολιτισμός του, βιωματική απόρροια κυρίως των μικρότερων ή μεγαλύτερων διαστημάτων που έζησε σε ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γαλλία και η Ιταλία, και σε μεγάλες πόλεις τους, σε συνάρτηση με την προγραμματική εξωστρέφεια και την εγγενή κοινωνικότητά του. Μέσω του κοσμοπολιτισμού του, ο Πατρίκιος επέτυχε τη διεύρυνση του πολιτιστικού ορίζοντά του και το βάθεμα του στοχασμού του, τον συγκερασμό του οικείου

με το ανοίκειο, τον επαναπροσδιορισμό της ταυτότητας μέσα από τη διαλογική συνάντησή της με την ετερότητα. Η εντοπιότητα, βασικό γνώρισμα της γενιάς του, και ιδίως των πολιτικών ή κοινωνικών ποιητών της, σε μεγάλο βαθμό προσδιορισμένη από τις περιοριστικές βιοτικές συνθήκες τους, στην περίπτωση του εξελίχθηκε σε αντίληψη της οικουμενικότητας, χωρίς όμως αυτό να επιφέρει την αποκοπή από τις βιωματικές καταβολές του ή τον ιδεολογικό αποπροσανατολισμό που θα μπορούσε να προκαλέσει μία νέα και διαφορετική πολιτισμική εμπειρία. Ίδιος και διαφορετικός συνάμα, εξελισσόμενος προσαρμοστικά μέσα στον ιστορικό χρόνο και σταθερός στις βασικές αρχές του, ο Πατρίκιος της ιθαγένειας και της εντοπιότητας και ο Πατρίκιος της κοσμοπολιτικής διάστασης είναι εξίσου ταγμένοι στην ουμανιστική πίστη του. Γι' αυτό και η τάση του ρεαλισμού, υλοποιημένου από αλληλένδετα γνωρίσματα όπως η αφηγηματικότητα, το στοχαστικό περιεχόμενο, η βιωματική αμεσότητα και η εξομολογητική διάθεση, παρέμεινε ισχυρή στην ποίησή του, στον βαθμό που αυτή σταθερά λειτουργεί με γνώμονα την επικοινωνιακή απόβλεψη των ποιημάτων του, τη λειτουργία τους ως επί το πλείστον ως άμεσων φιλικών χειρονομιών. Έτσι ακόμα κι όταν γράφει αλληγορικά, όπως στο πολύ γνωστό ποίημα «Αλληγορία», όπου μας αφηγείται την τύχη της βελανιδιάς ύστερα από την πτώση της, αυτό που κυρίως ενδιαφέρει τον φίλο μας τον Τίτο είναι, σύμφωνα με τον τελευταίο στίχο του ποιήματος, το πρόβλημα του νερού να παραμένει ανοικτό. Κι αυτό επιτυγχάνεται όταν το ποίημα, μέσω του ρεαλισμού, είναι, όσο γίνεται περισσότερο, ανοικτό ως προς το επικοινωνιακό εύρος του.

Τα πιο πρόσφατα ποιήματα του Πατρίκιου, εκείνα της συλλογής του *Ο δρόμος και πάλι*, το 2020, είναι σύντομες και περιεκτικές μαρτυρίες θυμόσοφου στοχασμού που αναδεικνύουν τη βαθιά διαλεκτική σκέψη του, τη σταθερή απόστασή του από τον δογματισμό και την απέχθειά του για τις επιβεβλημένες από τους όποιους άλλους βεβαιότητες, όπως και το λεπτό χιούμορ του που το εκλεπτύνει και ο υποδόριος αυτοσαρκασμός του. Η έκφραση σε όλα τα ποιήματα είναι εξαιρετικά λιτή, σχεδόν απογυμνωμένη, χωρίς ίχνος συναισθηματισμού, προβάλλοντας έναν κατασταλαγμένο, στωικό ψυχισμό, που διυλίζει τον πόνο, την απουσία αγαπημένων προσώπων, τα αρνητικά συναισθήματα. Απλά και απροσποίητα, λοιπόν, ποιήματα που δοκιμάζουν τις αντοχές τους αναμετρημένα με τη λιτότητα των εκφραστικών μέσων τους σε μια εποχή που η ποίηση εξακολουθεί να είναι στολισμένη με πολλά μαλάματα, όπως θα έλεγε ο Σεφέρης. Τα ποιήματα αυτής της μικρής συλλογής κυρίως έχουν αξία, επειδή μέσω της απλότητας και της λιτότητάς τους εκφράζουν την πνευματική ελευθερία ενός ανθρώπου που, ανεξάρτητα από τη μακρά διαδρομή που διένυσε, διατρέχοντας παράλληλα τον πυκνό ιστορικό χρόνο της, ζει και ποιητικοποιεί το παρόν του, χωρίς να παρελθοντολογεί. Από την ικανότητα του Πατρίκιου να ζει στο παρόν και να γράφει ποίηση νομίζω ότι πηγάζει

και η προγραμματική του όχι αισιοδοξία (λέξη παρεξηγημένη στην ερμηνεία της ποίησης) αλλά η θετικότητα στη θεώρηση της ζωής μέσα στον χρόνο, στην εξακολουθητική πορεία της ακόμα και στις συνθήκες της εξορίας τότε ή στις συνθήκες της κοινωνικής αποξένωσης σήμερα.

Το τελευταίο ποίημα της συλλογής, «Ο δρόμος και η ζωή», μας επαναφέρει στην έννοια του δρόμου που συνεχίζεται, με εμάς και χωρίς εμάς, αφού το δικό μας χνάρι έχει απομείνει και θα απομείνει στους άλλους ανθρώπους, σ' αυτή την ατελεύτητη, αναγκαστική συνοδοιπορία. Διαβάζω το ποίημα:

*Ό,τι κι αν λέμε, ό,τι κι αν κάνουμε
ό,τι κι αν σιωπηλά ή φωναχτά αναψηλαφούμε
κάποιοι άλλοι μικρά παιδιά ακόμα
θα ζήσουν τα ίδια χλιοειπωμένα βάσανα
τις ίδιες απρόσμενες χαρές, θα προσπαθήσουν
ν' ανοίξουν καινούργιους δρόμους, ξεκινώντας όμως
από έναν που δεν διαφέρει και πολύ απ' τον δικό μας
κάποτε αλλάζοντας, κάποτε ταλαιπωρώντας
κάποτε ομορφαίνοντας τη ζωή
ζωή με χίλια πρόσωπα, ζωή μοναδική
ζωή δική μας και των άλλων.*

Το νήμα που ενώνει το τότε με το τώρα, το παρελθόν με το παρόν, το 1943 με το 2023, το σήμερα και τα χρόνια που θα έρθουν, παραμένει ισχυρό, επειδή εντέλει το να μοιράζεσαι ισότιμα και ισόποσα, συμφιλιωμένος με τον θάνατο, την αντίληψη της ζωής με όλους τους άλλους συνοδοιπόρους σου, τους περασμένους, τους τωρινούς και τους μελλοντικούς ανθρώπους, ίσως είναι ο πιο βαθύς και γνήσιος κοσμοθεωρητικός σοσιαλισμός.